

УДК 37.013.42:316.613.434 – 053.6

О. В. Яковлева

ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Однією з найбільш актуальних проблем на сьогодні для психологів, педагогів, соціальних педагогів, соціальних працівників та батьків є збільшення агресивності дітей. Така соціальна спрямованість пов'язана, перш за все, із загальною соціальною напругою, психологічною невірноваженістю усього суспільства. Спостерігається перехід до ринкових відносин, які за своєю структурою ведуть до індивідуалізації кожного члена суспільства і, водночас, до відгородженості один від одного, наслідком чого виступає зростання кризи всієї соціальної системи.

Про зростання агресивності дітей засвідчують статистичні дані, що наводяться працівниками різних соціальних служб, служб у справах дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації, центрів суспільних зв'язків МВС. За даними одержаними цими організаціями, в останні роки значно зросла злочинність серед підлітків і, що особливо тривожно, – дитяча злочинність. При цьому правопорушення часто супроводжуються актами агресії, жорстокості й насильства або кояться в стані афекту. У зв'язку з цим проблема агресивної поведінки дітей стає однією з актуальних напрямків міждисциплінарних досліджень.

Підвищений науково-дослідний інтерес до вивчення феномену агресії проявляють психологи (Е. Аненкова, Н. Дубинко, Ю. Єгошкін, С. Колосова, Т. Румянцева та ін.), соціологи (А. Антонов, А. Дроздов, В. Луков та ін.), медики (Н. Ковальов, А. Личко, Ю. Можгинський та ін.), правознавці (І. Кудрявцев, А. Ратинов, Г. Русінов, Г. Уварова та ін.).

Довгий час агресія дітей у вітчизняній педагогічній науці не виділялась і не досліджувалась як самостійний феномен. Сьогодні вивченням різних аспектів даної проблеми займаються С. Белічева, О. Бовть, С. Дармодекін, С. Завражин, І. Зіміна, І. Кондракова, Ю. Круглов, Н. Левітов, Т. Левкова, Н. Малікова, Н. Осухова, Н. Павлова, С. Сіроткін, Д. Фельдштейн, М. Цилуйко.

Аналіз сучасної шкільної практики свідчить, що школярі не завжди вміють формувати в себе установку на емоційні контакти з іншими людьми, розвивати здатність коригувати свої емоційні реакції на зовнішні та внутрішні впливи. Крім того, сьогодні певна кількість дітей – з так званих «неблагополучних» сімей, в яких вони постійно спостерігають вияви асоціальної поведінки. Водночас їхні батьки нерідко скаржаться педагогам і психологам на підвищену дратівливість і агресивність своїх дітей. Самі педагоги також усе частіше звертаються до психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників з питанням

пошуку методів і засобів педагогічного впливу на дітей, які вирізняються агресивними проявами у поведінці.

З агресивними проявами у поведінці дітей зустрічаються вже вчителі початкової школи. Проведені дослідження особливостей агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку показують, що її супроводжують неадекватна самооцінка (занижена або, частіше навпаки, завищена); неадекватний рівень домагань, що не відповідає можливостям дитини; підвищена емоційна напруженість і тривожність; різний ступінь неадекватності уявлень дітей про своє місце в класному колективі, ставлення до них однолітків; низький рівень сформованості комунікативних навичок тощо. Тому здійснювати корекційні та виховні впливи в цьому напрямку доцільно вже на молодших школярів, адже в цьому віці такі стани ще не стали і їх легше коригувати, не дати закріпитись агресивним тенденціям у поведінці.

Щоб оптимально спланувати профілактичну та корекційну роботу з молодшими школярами, для яких характерні агресивні тенденції у поведінці, соціальному педагогу, соціальному працівнику необхідно з'ясувати причини та чинники, що сприяють їхньому формуванню та закріпленню. Тому метою статті є аналіз причин та чинників агресивної поведінки молодших школярів.

Серед чинників, пов'язаних з проявами агресії дітей молодшого шкільного віку, виділяють такі: 1) соціально-економічне та політичне становище сучасного суспільства; 2) моральні норми поведінки, що задаються соціальними умовами; 3) умови сімейного виховання; 4) взаємодія з однолітками; 5) характер і система виховання, які сприяють тому, що агресивні дії стають звичним засобом досягнення своїх потреб; 6) вікові й індивідуальні особливості дітей; 7) соматичне неблагополуччя, послаблене здоров'я, психічні захворювання; 8) моделі агресивної поведінки в ЗМІ; 9) фізичні умови середовища, що оточує дитину (висока концентрація людей у великих містах, неможливість залишитися на самоті та ін.) [1, с. 96].

Одні й ті ж чинники по-різному впливають на кожну дитину. Часто зовнішньо однакові форми поведінки різних дітей зумовлені різними причинами, мотиваціями (свідома, несвідома). Та й у самі вчинки діти вкладають різний зміст. Через це соціальний працівник повинен розуміти справжні причини агресивної поведінки дітей і здійснювати виховний та корекційний вплив на них диференційовано.

Експериментальні дослідження, спостереження та досвід педагогів, соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів свідчать, що на формування агресивної поведінки дітей чималий вплив мають три основних джерела: сім'я, взаємодія з однолітками, які поведуться агресивно, і засоби масової інформації, котрі демонструють агресію.

Дійсно в сім'ї дитина проходить первинну соціалізацію. На прикладі взаємовідносин між членами сім'ї вона вчиться взаємодіяти з іншими людьми, навчається поведінці та формам відносин, які

зберігаються в неї у підлітковому та в дорослому віці. Реакції батьків на неправильну поведінку дитини, характер відносин між батьками і дітьми, рівень сімейної гармонії або дисгармонії, характер відносин з рідними братами та сестрами – це фактори, котрі можуть визначати агресивну поведінку дитини в сім'ї та поза нею, а також впливати на її відносини з оточуючими людьми в дорослому віці.

Дослідники Л. Алексєєва, Р. Берон, З. Баєрунас, Д. Ричардсон та ін. [2, с. 94] продемонстрували залежність між негативними взаємостосунками в системі «батьки-діти» і агресивними реакціями зі сторони дитини. Якщо у дітей погані стосунки з одним або обома батьками, якщо діти відчують, що їх вважають невдахами, або не відчують батьківської підтримки вони, можливо, будуть озлоблюватись на інших дітей, поводити себе агресивно по відношенню до своїх однолітків і батьків.

Аспект сімейних взаємовідносин, який викликає найбільший інтерес соціальних педагогів, соціальних працівників – це стиль сімейного керівництва, тобто дії батьків, які мають за мету сформувати або змінити поведінку дітей. Деякі батьки при вихованні свідомо дотримуються політики вседозволеності. Вони дозволяють дитині поводити себе як вона хоче або просто не звертають на неї уваги, не помічаючи, позитивна чи негативна її поведінка. Інші ж батьки або заохочують за поведінку, що відповідає соціальним нормам, або карають за недопустиму агресивну поведінку. Інколи батьки навмисно заохочують за агресивну поведінку або наказують за визнану в суспільстві. Навмисне або ненавмисне схвалення агресивної поведінки сприяє її закріпленню.

Вивчення дослідниками залежності між стилем сімейного керівництва і агресивною поведінкою у дітей зосередились на характері та мірі покарань, а також на контролі батьками поведінки дітей [2, с. 95]. В загальному виявлено, що жорстокі покарання пов'язані з високим рівнем агресивності у дітей, а недостатній контроль за дітьми пов'язаний з високим рівнем асоціальності, яка найчастіше супроводжується також агресивною поведінкою. Це свідчить, що і вседозволеність (в змісті відсутності контролю за поведінкою дитини), і надто суворі покарання сприяють підвищенню рівня агресивності дитини.

Агресивна поведінка молодших школярів може формуватися і на негативних прикладах дорослих. Особливо схильними до агресії можуть стати діти, які зустрічаються з її проявами у власній сім'ї та відчують на собі її наслідки. Чимало батьків не усвідомлюють, що дитина в дорослому віці стане такою ж грубою і бездушною, як і вони, до того ж часто відкрито (словом чи ділом) буде виявляти неповагу та грубість у своїй сім'ї.

До несприятливих наслідків може призвести неузгодженість між словом та діями дорослих. Це швидко помічають та використовують маленькі діти, а ще більше молодші школярі та підлітки. У цьому разі

дитина вчиться оцінювати життєві ситуації з позиції «їм можна, а мені ні?». Таку здатність називають «кримінальною», а тип такої людини – типом «небезпечної людини», яка ще не скоїла злочин, але передумови для агресивної поведінки в неї вже сформувались на ґрунті переконання в «нечесних» компромісах дорослих [1, с. 100].

Деякі дослідники (О. Бовть, Л. Кашуба, В. Лук'янчук та ін.) пояснюють схильність дітей до агресивної поведінки ще одним можливим чинником – порядком народження дітей у сім'ї. Наприклад, «малюк» у сім'ї з великою кількістю дітей частіше схильний до сором'язливості, що може бути пов'язано з турботою про нього великої кількості людей. (Проте надмірна опіка, зазвичай, викликає протест, зокрема агресивні дії). Навпаки старша дитина в багатодітній сім'ї частіше схильна до самовпевненості, можливо тому, що відчуває вищість перед молодшими дітьми або відповідальність за них. Якщо така дитина змушена бути самотійною, то з неї може розвиватися агресивна особистість [1, с. 52–53]. Дослідники також підкреслюють важливість взаємовідносин між братами і сестрами для формування агресивної поведінки. Як виявилось, існує сильна кореляція між наявністю фізичної або вербальної агресії у взаємовідносинах між дітьми в одній сім'ї та результатом засвоєння агресивних моделей поведінки [2, с. 95]. Отже, ймовірність агресивної поведінки дітей залежить від того чи зустрічаються вони з проявами агресії у сім'ї.

Агресивній поведінці діти можуть навчитися також при взаємодії з однолітками, найбільше дізнаючись про її переваги під час надто рухливих ігор. Рухливі ігри, в яких діти штовхаються, доганяють один одного, передражнюють і намагаються завдати один одному будь-якої шкоди, фактично можуть виявитися порівняно «безпечним» способом наuczіння агресивній поведінці. Становлення агресивної поведінки молодшого школяра може відбуватися й при спостереженні ним такої поведінки у ровесників. Ефект цього негативного впливу відбувається через такі його складові. По-перше, дитина, спостерігаючи за агресивною поведінкою ровесників, навчається вербальним і фізичним реакціям, які раніше не були притаманні її поведінці. По-друге, дитина, яка спостерігає агресивні дії інших дітей, може переглянути поставлені раніше нею самою обмеження подібної поведінки, тобто це ефект зняття заборони. По-третє, втрата емоційної сприйнятливості до агресії і до ознак чужої болі. По-четверте, постійне спостереження агресивної поведінки може змінити індивідуальний образ реальності. Це означає, що дитина, яка часто спостерігає агресію, схильна очікувати її та сприймати оточуючий світ як ворожо спрямований на неї. Це може легко призвести до загостреного відчуття загрози та схильності реагувати агресивно [2].

Негативний досвід молодші школярі можуть засвоювати в сім'ї та при спілкуванні з ровесниками, коли вони стають жертвами агресивної поведінки. Існують переконливі свідчення того, що безпосереднє зіткнення з агресією збільшує ймовірність агресивних дій зі сторони

потерпілого. Підтвердженням цього, що жертви самі починають моделювати агресивну поведінку, є результати експериментів, які вивчали механізм передачі агресивної поведінки й установок із покоління в покоління в одній сім'ї, і спостереження за взаємовідносинами ровесників [2, с. 108].

О. Безверхий, О. Бовть, Н. Кривов'яз також вважають, що становлення та закріплення агресивної поведінки дитини молодшого шкільного віку може відбутися, коли не вдовольняються її життєво важливі потреби. Це, скажімо, потреба в отриманні задоволення від своєї основної навчальної діяльності, потреба в позитивних стосунках між вчителями й учнями, потреба мати певний статус серед однокласників або у неформальній групі, а також потреба у відпочинку та ін. Дослідження свідчать, що найвищим рівнем агресивності характеризуються так звані соціометричні «зірки» й ті, кому в класі надається перевага, тобто діти, які користуються авторитетом серед однокласників [3, с. 54].

Часто, щоб стати лідером і здобути авторитет у групі однолітків, діти молодшого шкільного віку використовують вербальну та фізичну агресію на рівні з мирними засобами утвердження своїх прав. Їм важко відрізнити соціально неприйнятні форми агресії (вдарити іншу дитину) від більш прийнятних форм наполегливості (давати вказівки). Діти лише вчаться знаходити конструктивні шляхи вирішення власних проблем. І в цьому їм, насамперед, мають допомагати педагог і батьки, слова і поведінка котрих матимуть вирішальне значення.

Від статусу дитини в класі, ставлення до неї педагога значною мірою залежить її самооцінка. Педагог своїм авторитетом може підвищити статус школяра в класі та його самооцінку або закріпити негативні оцінки, що даються дитині однолітками, й знизити її самооцінку. Незадоволення своїм статусом у класі, ставленням педагога та наявність відхилень самооцінки призводять до конфліктів, непорозумінь і, як наслідок, до актуалізації агресивних дій. Тому контролювання динаміки статусу дитини в класному колективі та формування в неї адекватної самооцінки – справа необхідна.

Ще однією причиною підвищення рівня агресивності молодих школярів є розбіжність між рівнем бажань учня і реальними можливостями їх досягнення. Неспроможність досягнути те, що було задумано, викликає негативні почуття, агресію, спрямовану як на себе, так і на ближніх. Отож, формуючи адекватну самооцінку учнів, необхідно сприяти й корекції рівня їхніх бажань.

Особистісні характеристики дитини також відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки. До них відносять високий рівень тривожності, нестійкість емоційного стану дитини, що виявляється в підвищенні збудливості, дратівливості, а, як наслідок, поява агресивних тенденцій у її поведінці [4, с. 15].

Слід зважати на те, що величезний вплив на дітей молодшого шкільного віку має телебачення. За даними експертів, вони проводять перед телеекраном у середньому 3-6 годин на день. Поки що немає чіткої відповіді на запитання: чи є шкідливим для їхнього емоційного здоров'я багатогодинний перегляд телепрограм; чи може спостереження сцен та насильства виховати в особистості, що тільки формується, агресивність? Деякі дослідники вважають, що таким чином дитина дістає змогу дати вихід негативним емоціям, які звичайно стримуються, і виробити в собі неприйняття насильства. Між тим психіатри дійшли висновку, що цей вплив переважно негативний. Доведено, що діти часто під час гри або в життєвих ситуаціях імітують «телевізійні» сцени насильства, що вони, крім того, здатні ототожнювати себе або з жертвою, або з агресором і переносити ці ролі в реальні ситуації. Дуже небезпечним є той факт, що молодші школярі, переосмисливши побачене, можуть сприймати насильство як допустиму модель поведінки і навіть як засіб розв'язання власних проблем.

Отже, ми розглянули лише деякі причини та чинники, що спричиняють формування та закріплення агресивної поведінки молодших школярів. На наш погляд, вони є найбільш важливими і типовими. І якщо психолог, соціальний педагог, соціальний працівник зможе своєчасно їх виявити та провести профілактичну роботу, це допоможе дитині зберегти емоційну рівноваженість, не вдаватися до міжособистісних конфліктів. Якщо ж у дитини вже сформувалася схильність до агресивних дій, фахівець, який знає їх причини та механізм формування, зможе надати своєчасну корекційну допомогу.

Представлена стаття не претендує на всебічний розгляд проблеми агресивної поведінки молодших школярів. Ряд аспектів потребують подальших наукових розробок, зокрема подальшої розробки потребує комплексна програма корекції агресивної поведінки молодших школярів, що поєднує зусилля різних соціально-педагогічних інститутів регіону.

Список використаної література

- 1. Бовть О. Б.** Причини агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку / О. Б. Бовть // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 94 – 100.
- 2. Бэрон Р., Ричардсон Д.** Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 1997. – 336 с.
- 3. Бовть О. Б.** Як стиль спілкування педагога впливає на рівень агресивності його учнів / О. Б. Бовть // Початкова школа. – 1997. – № 12. – С. 53 - 55.
- 4. Іванова В. В.** Причини та форми агресивної поведінки підлітків / В. В. Іванова // Практ. псих. та соц. роб. – 2000. – № 5. – С. 14 – 16.

Яковлева О. В. Причини агресивної поведінки молодших школярів

У статті аналізуються причини та чинники агресивної поведінки молодших школярів. Адже саме у молодшого школяра проявляється

найчастіше агресивна поведінка. При цьому, звернено увагу на те, що на формування агресивної поведінки молодшого школяра мають чи малий вплив три основні джерела: сім'я, однолітки, ЗМІ.

Ключові слова: агресивна поведінка, молодші школярі, сім'я, взаємодія з однолітками, засоби масової інформації.

Яковлева О. В. Причини агресивного поведення младших школьников

В статье анализируются причины и факторы агрессивного поведения младших школьников. Ведь именно у младшего школьника проявляется чаще всего агрессивное поведение. При этом, обращено внимание на то, что на формирование агрессивного поведения младшего школьника имеют влияние три основных источника: семья, сверстники, СМИ.

Ключевые слова: агрессивное поведение, младшие школьники, семья, взаимодействие со сверстниками, средства массовой информации.

Yakovleva O. Causes aggressive behaviour of Junior schoolchildren

The article analyzes the causes and factors of aggressive behavior of elementary school students. It is the younger schoolboy appears most often aggressive behavior. At the same time, attention was drawn to the fact that the formation of aggressive behavior of primary school children have little impact three main sources: family, peers, media.

Key words: aggressive behavior, younger students, family, interaction with peers, and mass media.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.